

tines des del S. v, on aquestes formes apareixen substituïdes per les del masculí. Altrament, notem que el català *que* com a relatiu fou, en un principi, acusatiu corresponent al nominatiu *qui*, i la seva generalització a costa d'aquest no es va completar fins a temps moderns (els detalls, infra). D'altra banda, no és tan transparent la procedència de *que* com a conjunció copulativa o partícula de subordinació.³

El llatí quan no es servia de l'infinitiu amb acusatiu emprava *ut* i *quod*; amb el temps aquest darrer es va generalitzant fins a adquirir en el baix llatí la mateixa extensió que el *que* romànic. *Quod* no va deixar descendència romànica si no fos l'esmentada forma romanesca *că*, i segons tots els indicis en el llenguatge parlat fou reemplaçat per l'interrogatiu neutre *quid* com a conseqüència de la semblança de formes entre relatiu i interrogatiu (recordem que en sentit oposat el relatiu masculí *qui* va reemplaçar l'interrogatiu *quis*). En la seva funció de conjunció causal *quod* coincidí amb *quia* 'perquè' (forma de la qual fou un reflex el cast. ant. *ca* id.): ara bé, en textos vulgars i en baix llatí veiem com *quia* i *quid* invadeixen el terreny de *quod* en la seva funció de conjunció de subordinació. En els documents del llatí visigòtic i merovingi abunden exemples de *quid* amb aquest valor, si bé no amb la mateixa freqüència que *quia*, el qual tenia una tradició d'ús més llarga. En tot cas, són probablement deixalles de *quid* les formes romàniques amb *-d* (algun cop escrit també amb *-t*) i *-z*.⁴ D'altra banda, *quia* amb el mateix valor apareix ja en Petroni: «subolfacio *quia* nobis epulum daturus est Mammaea», «ego illi iam tres cardeles occidi, et dixi *quia* mustella comedita» (xlv, 10; xlvi, 4), i entre d'altres també en *Peregrinatio Aetheriae*: «dicentibus ei aliis apostolis *quia* Dominum vidissent» (ed. Geyer, 98.8), «sed mihi credite *quia* columna ipsa jam non paret» (54.20). I aquest ús es va perpetuar fins més tard en el baix llatí espanyol: «si quis credit *quia* tonitrua aut fulgura... diabolus sua auctoritate facit, anathema sit» (en el Penitencial de les Glosses de Silos, MzPi., *Oríg.*, p. 24). Endemés, les faltes ocasionals en el material epigràfic i manuscrit testimonien que en el llenguatge parlat *quia* es reduïa fonèticament a *qua* i potser també a *qui* en certes posicions sintàctiques. Hi ha raons de pes per creure que el *que* completiu procedeixi almenys en bona part d'aquest *quia* vulgar, com fou sostingut per M-L.

De fet, existeixen exemples romànics de *ca* com a conjunció de subordinació, sobretot en els textos antics gallego-portuguesos: «el mi diz logo por én / *ca* verrá morrer u eu fôr» (García de Guillade, ed. Nobiling, v. 474), «el sabe mui bem / *ca* sempre foi meu saber e meu sem / en vós servir» (Don Denis, v. 77, i vv. 1776, 2531 etc.); també se'n troben exemples en logodorès antic (veg. M-L., *Zur Kenntnis des Alto-gud.*, 71-72). Degué ser usual en una etapa molt arcaica del castellà a judicar per la presència d'alguns exemples en els textos dels Ss. x-xiii: «mandat *ka* nuncuno non devemus» (Glosses de Silos, n.º 315), que tradueix el passatge «praecipit quod nequaquam de-

beri sanguinem comedi», i aquest altre del Fuero de Brihuega: «jurando el messegiero *qua* l' priso feziendo danno, péchelo el dannador» (p. 163). Després en castellà hom reemplaça aquest *ca* per *que*; això es fa igualment, si bé no tan radicalment, amb el *ca* causal. En Berceo es troba, al costat d'aquest darrer, el *que* causal (*Milagros*, 710d, 766d, 824b) i fins en el *Cid* (MzPi., p. 396.2, 5 i 20). Hi ha, doncs, bastants de testimonis a favor de la tesi proposada per M-L. i acceptada per JCor. en l'esmentat article del *DECH*.

És ben possible que en català els desenvolupaments vagin seguir el mateix camí que en castellà i que el *que* causal fos una continuació de *quia*, confosa amb *que* en un període molt antic. Notem amb aquest motiu que *quia* almenys com a partícula de subordinació era ben usual en els escrits catalans en baix llatí de l'època preliterària.⁵ O bé, el sentit causal havia estat heretat per *quid* de *quod* ja des d'un principi i fou reforçat pel reflex de *quia* en coincidir el seu ús com a conjunció copulativa. En tot cas, *que* amb sentit causal apareix amb força freqüència en els primers textos literaris i això ens confirma que venia des de molt antic. Heus-en aquí alguns exemples: «E Don Pero Ahonés dix: —Entrats en Saragoça, *que* nós som aparaylats de fer per vós axí com per seyor» (Jaume I, *Cròn.*, cap. 22, ed. Col. Pop. Barc. i, 58), «E él dix-nos que molt li havia costat l'adop que havia feyt --- e que no volguéssem que él ho perdés, *que* molt li costava» (ib., cap. 25, i, 66, traduït per l'editor com «puix tant li costava», p. 67); se'n troben exemples també en Muntaner, com en aquest passatge, «En Peralada estegren dos dies, *que* en Dalmau de Rocabertí, --- hac suplicat al senyor rei d'Aragó que li plagués que un jorn los pogués convidar a Peralada» (*Cròn.*, cap. 23, i, 59.14); i en StVicentF: «E feren la letra e donaren-li hun ca negre; --- e donaren-li tres doctrines: la primera que no's senyàs: "*Que*, si-t senyes, cauries del ca"» (*Sermons* III, 225.22).

Pel que fa a la conjunció comparativa *que* el punt de partida era el ll. QUAM, que essent mot proclíctic degué donar en català *ka* i la seva confusió amb la conjunció *que* era inevitable. Notem que com es fa constar a l'article *QUE* del *DECH*, en portuguès antic hom troba sovint *ca* (evidentment de QUAM) amb aquest valor i se'n troben exemples encara en el S. xiv en els textos lleonesos (iv, 704a59ss.). En català els exemples de *que* abunden ja des del nostre primer text literari: «Caritat és pròpiament que om am Déu màs *que* nula res» (*Hom.*, 1v18), «Déus és pus car *que* nula res» (ib., 1v20); «E puyx dix Don G. de Muntcada: —Seyor, lo deute que yo he ab vós nuyl hom del món no-l sap mils *que* vos, --- e yo, la mercè de Déu, he més *que* ls altres» (Jaume I, *Cròn.*, cap. 33, i, 88), «--- per él faya més *que* per hom del món ---» (ib., cap. 34, i, 90); notem la construcció *que no*: «tu sàpies en los seus secrets més *que* a tu no pertany» (Eiximenis, *Dones*, ed. Naccarato, i, 17); «car cascun benuyrat en sa persona poria haver molt més de bé *que* no ha» (ib., cap. 13, i, 26) etc.

L'ús adverbial o adjectiu de *que* amb valor quanti-